

Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje

Daiva VAITKEVIČIENĖ

*Tai gražu, malonu ir miela,
kas sava, kas prigimta.*

A. Vienuolis

Triamasis dalykas – savos vietos samprata ir vietoms teikiama reikšmė lietuvių prigimtinėje kultūroje.

Tikslas – pasiaiškinti, kaip žmogus suvokia „savą“ (gyvenamą, lankomą ar prisimenamą) vietą, kokius ryšius su ja užmezga ir kokiu elgesiu ar žodžiais šiuos santykius išreiškia.

Metodai – analitinis, struktūrinis-semantinis, interpretacinis, fenomenologinis.

Išvados: lietuvių prigimtinėje kultūroje vietos gali būti suprantamos kaip gyvi, jaučiantys ar mąstantys objektai (subjektai); jie kraštovaizdyje regimi kaip daiktai ir modeliuoja tarp jų plytinčias erdves (ertmes). Žmogus suvokia ir jaučia vietas daugeliu būdų: per taktilinius pojūčius (pvz., žemės lietimas kojomis), jausdamas ir išlaikydamas tam tikras dvasines būsenas (pvz., ramios vietos pajautimas), girdėdamas ir t.t.

Prasminiai žodžiai: namai, žemė, giria, vieta, erdvė, prigimtinė kultūra.

Turėti savo vietą

1937 metais Kuksų kaime tautosakininkas Juozas Aidulis užrašinėjo raudas iš dainininkės Kristinos Skrebutėnienės. Beraudodama raudą, skirtą savo seniai mirusiam vyrui, dainininkė, kaip rašo Juozas Aidulis, „labai susijaudina ir ima priraudoti man pačiam“. Priežastis, pakreipusi raudos linkmę, buvo ta, kad Skrebutėnienė palietė vieną skaudžiausių savo gyvenimo temų – ji, praradusi savo namus, sudegusius karo metu, neturi savo vietos. Raudos žanras leidžia Skrebutėnienei šį savo skausmą apgailėti: „neturiu kur glauscies, neturiu kur mescies“. Tačiau namų ilgesys nėra vien individualus išgyvenimas, netikėtai dėmesys nukrypsta į pašnekovą: Kristina Skrebutėnienė pradeda apraудoti Juozą Aidulį, tautosakos rinkėją, kuris, jos požiūriu, irgi neturi savo vietos, nes likimas jam lėmė klaidžioti po žmones, „per čiūžais šaneliais plakcies, per čiūžais kumpeliais plakcies“:

Jau aš gi vaikeliu nusbadau, neturiu kur glauscies, neturiu kur mescies, nėra ta daiktelia, kur mana neužcikta, kur mana nesusimušta tumsiajaj naktelėj išėjus, maž undeny nuskįsiu, e mani visi baria, kad aš taliau eicia, kad aš negrįžcia.

E tu gi vaikeli*, tu nepamislįji, – tai tau gi nereiktų per čiūžais šaneliais plakcies, per čiūžais kumpeliais plakcies i galvelė sukcie. Prie cikriem tėveliam kai sadi paukštelė skraidziatum, kap tau būt linksma, kap tau būt meilu prė sava namelius vaikščiacie, nė prė čiūžus šanelius, ne prė čiūžus kraštelius. A nesapa tau galvelė, a nesapa tau širdelė? Dai kas tau patalalį klaja, – ne cikraja sesulė, ne cikraja mamutė. Dai kas tau abiedelį išduoma? Nei su sava šeimyneli kalbi, nei prė sava namelius pluoštuoji, nei sava keltuvelēm apsidžiaugi.

*[J. Aidulio pastaba]: Raudotoja labai susijaudina ir ima priraudoti man pačiam. Greit nuvargsta i sako: gana jau bus, ir galva užsopėjo.

LTR 1237/30a.

Tradicinės kultūros žmogui, orientuotam į pastovų – prie savo žemės, ūkio, namų, šeimos prisietą gyvenimą, Juozo Aidulio kaip tautosakos rinkėjo gyvenimo būdas atrodo vertas gailėsčio ir užuojautos. Keliavimas, Skrebutėnienės supratimu, yra emociškai skausmingas: „A nesapa tau galvelė, a nesapa tau širdelė?“. Gi buvimas namuose, „prie cikriem tėveliam“, yra visiškai priešingoje vertybinių svarstyklių lėkštelėje („kap tau būt linksma, kap tau būt meilu prė sava namelius vaikščiacie“) ir apibūdinamas įvardijant maloniausius jausmus: *linksma, meilu, apsidžiaugi*. Nors šie jausmai irgi patiriami judant (buvimas namuose Skrebutėnienės raudoje vaizduojamas ne statiškas, o dinamiškas, intensyvus), šis judėjimas apsiriboja namų erdve: akcentuojamas vaikščiojimas apie namus („prė sava namelius pluoštuoji“), prilyginamas paukštelės skraidžiojimui po sodą. Vaikščiojimą gi lydi bendravimas: linksmumas ir džiaugsmas pasireiškia per bendravimą su šeima („su sava šeimyneli kalbi“) bei gėrėjimąsi savo gyvuliais („sava keltuvelēm apsidžiaugi“).

Troškimas turėti savo vietą nedingsta iš lietuviškos sąmonės ir praėjus daug dešimtmečių po Skrebutėnienės priraudojimo Juozui Aiduliui. Marcelijus Martinaitis su

Sodyba Ašašninkų kaime, Marcinkonių seniūnijoje. 2008. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.

ne mažesne gėla kalba apie vietą, kurią norėtusi turėti, kad galėtum joje įsigyventi:

Galas žino, kaip čia yra – štai gyvenimas jau eina į antrą pusę, o ramios vietos, kurią nusižiūrėtum gyvenimo pabaigai, negali surasti, joje įsigyventi. Visur rausiama, kasama, ariama, išvažinėjama baisiomis mašinomis, užteršiama. Ar tai ne gyvas valstiečio balsas kužda manyje, kad *reikia turėti vietą, prie kurios galėtum prisirišti* [kursyvas – D.V.]? Tai ne vien namai, o ir žemės plotelis, kuris turėtų vardą, atmintį <...> Jau ir žemė pradeda nieko neatsiminti. (Martinaitis 1998, 63).

Pasakymas *turėti savo vietą* yra tradicinio mąstymo idioma, blėstanti dėl istorinių ir socialinių pokyčių; anot M. Martinaičio, „karas, pokaris, kolektyvizacija buvo sumaišiusi ir permaišiusi žmones, atpratino *turėti brangias vietas* [kursyvas – D.V.] ar ką nors perduoti iš atminties į atmintį“ (Martinaitis 1998, 136). Lietuviškai mąstantiesiems ir kalbantiesiems turėti savo vietą pirmiausia reiškia

turėti savo *namus*. Nors Lietuvių kalbos žodyne pasakymas *sava vieta* neišskiriamas kaip perkeltinė reikšmė turintis žodžių junginys, tačiau žodyno pavyzdžiai rodo, jog *sava vieta* vadinama ne tik priprasta vieta, bet ir – namai (žodžių junginys *sava vieta* tampa namų sinonimu):

Jaunoji vyrišką jau parvedė į *savo vietelę* (LKŽe: vyriškas; Akmenė).

Neturėjo ne *savo vietos*, po svetimus pasienius vaikščiojo Kl. (LKŽe: svetimas; Kuliai, Plungės r.).

Visų vyresnįjį [sūnų] teip augino, kad paliktų *savo vietoje* ūkininku (LKŽe: palikti; sakiny iš M. Valančiaus raštų).

Visokie šlamai suvažiavo į miestus: geras žmogus a paliks trobas, *savo vietą?! Dūnž.* (LKŽe: šlamas; pavyzdys iš Dūnininkų žodyno).

Savo vieta yr mylu, labiau senam Krš. (LKŽe: vieta; Kuršėnai).

Atsižįsta žmonys *savo vietas*, žino kožną pėdele (LKŽe: atžinti; Kuršėnai).

Sodas ir bitynas Onos Lukšienės sodyboje Antanų kaime, Adučiškio sen., Švenčionių r. sav. 2010. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.

Savo namų turėjimas lietuviškai apibūdinamas kaip vietos turėjimas. Bet yra atvejų, kai atsitinka atvirkščiai: vieta įvardijama kaip namai, – būtent taip nusakoma iščiose nešiojamo kūdikio (naujagimio) vieta, vadinama *namais* (*namai* „nuovala, placenta; *kūdikio namai* „placenta“ (LKŽe; Balys 1979, 26)) ar *nameliu* (Balys 1979, 26). Lygia greta placentai apibūdinti vartojamas žodis *vieta* (*vieta* „nuovalos, placenta“ LKŽe; Balys 1979, 26).

Taip pat dar būtų galima pridurti, kad placenta vadinama *patalu*: „Vietą arba patalą surišę skarelėn deda ant pirkios prie adverijos durų, kad kūdikis būtų laimingas“ (Balys 1979, 26; Marcinkonys, dar žr. LKŽe: patalas 5). Ir patalas, ir vieta minimi kalbant apie namų ugnį, šventą Gabiją, kuri turi pirkioje *savo vietą*, apie tai liudija maldelės, kalbėtos užžarstant židinių prieš naktį: „Šventoji Gabija, gabėk *ant savo vietelės*“ (LKŽe: gabėti; Vieکشniai); „Šventa gubieta, būk *savo vieto(j)*“ (LKŽe: gubieta; Baisiogala); „Ugnele Gabija, gulėk užklota šventais patalėliais“ (Balys 2003: 253; Raseiniai). Tad sava vieta, įvardijama kaip namai ar patalas (guolis), siejasi su pastovumu, ramybe ir saugumu. Ir priešingai, vietos neturėjimas siejamas su nesaugumu; Lietuvių kalbos žodynas pasakymą *vietos nėra* apibrė-

žia kaip „bloga, nesmagu, neramu“, pvz.: „Be žinios vyro nupirkaus turguo[je] batelius, – nebėr vietos vedum: tokius pakėlė grįždamas barnius“ (LKŽe: vieta). Gi pasakymai *vietos sau nerasti*, *vietos neturėti* reiškia „blaškytis, nerimti“, plg. „Kai mano mama serga, tai man tep nesmagu, nerandu vietos“ (LKŽe: vieta; Kalvarija) „Žmona viena sau, kita sau nuejo, vietos neturu“ (LKŽe: vieta; Kražiai).

Vietos *turėjimas* prasideda dar prieš gimimą (turint savo *vietą*, *namus* iščiose), bet nesibaigia ir su mirtimi. Tradicinės pasaulėjautos žmogus žino, kad vieta reikalinga tiek šiame, tiek kitame pasaulyje. 1996 metais Stasė Šilabritienė iš Dieveniškių apylinkės, Žižmų kaimo, pasakojo, kad per laidotuves būtina ant kapo iš karto pastatyti kryžių, kad mirusiojo vėl turėtų sau vietą:

Kryžių [reikia] statyc, kad būt – dūšia turėt kur pailsėt‘ stotis. O tep tai dūšia be kryžio netur ana daikto [*vietos* – *D.V.*], netur kur ana tį pailsėt, o tį kur stosis in svetimo – pravaro jų: „Aik, ma cia daiktas [*vieta*], ko cia atėjai!“ O kap pas kryžių – ana jau prisglaudzia ir pailsėja, sako. Itai tep seni žmonės pasakoj.

LTR 6447/363.

Stasės Šilabritienės pasakojimą papildo ir kiti Dieveniškų tekstai, iš kurių aiškėja, kad vėlė be vietos pasmerkta nuolatinėms klajonėms, nerimui, judėjimui: „Cielų mėnesį blūdija, sako, kuris kryžio neturi. <...> O kap kryžių turi, tai blūdija, blūdija, ataina anas kur, ir atsili anas an savo kapo. Dūšia ataina ir atsili“ (LTR 6447/203); „Ataina ana savo adynėlį po kryžium ir atsili. Kuriai nepastato kryžio, tai ana neturi atoisio, neturi kur atsilsėc“ (LTR 6447/432). Ne veltui apie vietos nerandantį žmogų sakoma *kaip dvasia be vietos*: „Vaikšto kaip dvasia be vietos“ (LKŽe: vaikščioti).

Daiktas: vieta kaip objektas

Aukštaitijoje, Dzūkijoje ir Užnemunėje vietai pavadinti buvo vartojamas žodis *daiktas*. Rytiniame Lietuvos pakraštyje ir Gervėčių lietuviškoje saloje Baltarusijoje toks vietos įvardijimas dar ir šiandien gyvas. Šią žodžio *daiktas* reikšmę labai gausiai liudija LKŽ pavyzdžiai: „Mūsų laukai geriausiu daiktu eina“ (Leipalingis);

„Kitan daiktan važiuojam“ (Brėslauja); „Ant daikto ir akmuo apsamoja“ (Vilkaviškis) ir t.t. (LKŽe: daiktas). Šis žodis gali būti vartojamas bet kokiai vietai pavadinti, – ne tik erdvėje plytinčiai, bet ir, pavyzdžiui, kūno vietai įvardyti: *Ties alkūne, čia šitam daikty, skauda* (Surviliškis). Žodis *daiktas* taip pat vartojamas ir siauresne prasme, – taip pavadinama sodyba, ūkis, pvz.: *Gyvena savo daikte* (Druskininkai); *Tai gražus daiktelis: ir gražioj vietoj, ir prie kelio* (Miroslavas); *Žemės nedaug, bet daiktukas labai geras* (Rudamina).

Vietos reikšmę žodis *daiktas* gali būti įgijęs pirmiausia įvardijant žemės sklypą ar sodybą, kaip kam nors priklausančią. Tokią mintį paremia faktas, kad žemės sklypas taip pat vadintas *dalyku* bei *dalimi*, o šie žodžiai atspindi istoriškai susiklosčiusią paveldėjimo teisę, kai sūnūs ar dukros paveldi iš tėvų žemės sklypą, kuris dalijamas į dalis. Įdomu tai, kad reikšmės slinktis jaučiama objekto – vietos kryptimi: žodis, žymintis objektą (daiktą, jo dalį), įgauna vietos reikšmę. Tokia slinktis būdinga tiek žodžiui *daiktas*, tiek ir *dalykui*, – abu jie dabartinėje lietuvių kalboje pirmiausia reiškia objektą

Darželis prie gryčios Gudelių kaime, Ramygalos sen., Panevėžio r. sav. 2008. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.

Senkelis šilų Dzūkijoje. 2012. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

(beje, LKŽ jų reikšmės apibūdinamos apibrėžiant vieną žodį kitu: *daikto* antroji reikšmė – „dalykas, reikalas“, o *dalyko* pirmoji reikšmė – „daiktas, objektas; reikalas“). Toks lingvistinis kontekstas leidžia įtarti, kad vieta kadaise suprasta ne kaip erdvė, o kaip tam tikras objektas (kuris, žinoma, gali tapti vieta kitam objektui), o žodžio *daiktas* reikšmė „vieta“ yra išvestinė.

Tokio supratimo apraiškų galima rasti ir visai nesenuose tekstuose. Pavyzdžiu gali pasitarnauti Mardasavo dainininko Petro Zalansko poetinis kūrinys, skirtas „Gudo šalies“ (Čepkelių raisto) grožybės apdainuoti¹ (plačiau apie „Gudo šalį“ bus kalbama antroje šio straipsnio dalyje). 1983 metais Danutės Krištopaitės ir Norberto Vėliaus parengtoje P. Zalansko tautosakos rinktinėje šis kūrinys (Zalansko žodžiais, „kūrinėliai“) pavadintas „Psalmė apie Gudo šalies grožybes“ (Krištopaitė, Vėlius 2008, 336). Jis skirtas gamtos grožio ir šio grožio Kūrėjo pašlovinimui – Zalanskas apdainuoja Čepkelių raisto salas, joms skirdamas po pašlovinimą.

Skaitant Zalansko kūrinį matyti, kad vietas jis supranta pirmiausia ne kaip erdves, o kaip „daiktus“. Mintimis vaikščiodamas nuo vienos salos prie kitos, jis

kalba apie ten esančius dalykus – tarp salelių plytinčias „balas burbekles“ ir ten augančius medžius, žolę ir uogynus. Kūriniui pasirinkta forma – vaikščiojimas nuo vienos pelkių salos prie kitos; Čepkelių raistas ypatingas tuo, kad kai kuriose jo dalyse kyšo medžiais apaugusios smėlėtos salos, kurios pagal kilmę yra pelkėje kyšančių žemyninių kopų viršūnės. Zalansko kūrinio struktūra primena Kalvarijų apvaikščiojimo būdą (tai galbūt lėmė iš dalies religinis kūrinio pobūdis), tačiau įsidėmėtina, kad, nepaisant religinių intencijų, pagrindinis apdainavimo objektas yra pelkėje esančios gamtos grožybės, o Viešpačiui dėkojama būtent už tų gamtos objektų (salų, medžių, uogienojų su uogomis) sukūrimą.

P. Zalanskas pradeda kūrinį nuo to, kad jam Gudo šalis yra nepaprastai svarbi: „Man toj Gudo šalis iš akių ir minčių, ir širdies neišeina niekada. Kaip Dievuliui atsidėkoti už jo šventas dovanas, ką jis išaugino tuos aukštuosius šimtmetinius medžius?“

Pirmoji sala svarbi tuo, kad čia auga šimtametės pušys, o antroje, „kuri vadinasi giria, medžiai yra visi

lapuočiai“. Trečias objektas – bala, „kuri yra visa apaugusi šimtmetiniais elksniais, ciesa visi kaip strūnos“. Ketvirtoje saloje – „vieni beržai, dangų parėmį“, penktojoje – „vienos žalios aglės, dangų parėmį, visas šakelės aplaidį nuo pačios viršūnėlės iki juodojos žemelės“. Apsakęs medžius, Zalankas pereina prie uogų: atskirus kūrinių skiria mėlynėms („kiek ant tų salų salelių mėlynų vuogynėlių, kiek tas vienas vuogynėlis turi žalių lapelių, kiek tas kiekvienas vuogynėlis turi drabnų šakelių, kiek ant tų šakelių juodųjų vuogelių“) ir spanguolėms („parašysiu ape kitas, raudonas vuogelas – spanguoles. Jos auga balose, užskurdusiuose beržynėliuose, kur yra baltos samanėlės, tos raudonos spanguolės. Išsiklostį ant baltų samanų jų drabni lapeliai, kaip žalių rūtelį. O kiek tie ploni stiebukai priaugina vuogelių, kiek jie prinokina, prisirpina“).

Aprašęs medžius ir uogelas, Zalankas atsigręžia į pačias balas ir apsaiko vandenį bei pelkėje augančias balų žoles: „Šienaujame mes tų balų pievas. Apaugį retais šėkeliais. O kiek tų balų ploto – mūs akis jų visų neapmato. Ir mūsų protelis negali jumi parašyti, ką mes šienaudami

sakom, kiek šiton balon yra šėkelių, kiek šiton balon yra rūdžiuoto vandenėlio.“

Nors kūrinyje dar nesibaigia, bet raisto aprašymas baigtas: kitame „kūrinyje“ Zalankas pradeda aprašyti kelionę iš pelkių namo: „Pabeigį darbus ir vargus, keliauname visi namo dešim–penkiolika kilometrų *balom burbeklēm*“ (LTR 7273, XVII sąsiuvinis, p. 79–82).

Vietos čia yra suprantamos pirmiausia ne kaip vietos, *kur* kas nors yra (šiuo atveju ne kaip žolės, šieno, uogų ar grybų išteklių vieta), bet kaip *kas nors*, t.y. tam tikri dalykai, įvairiai išsidėstę vienas kito atžvilgiu – salos, šimtmetinės pušys, lapuočiai medžiai („giria“), beržai, alksniai, eglės, mėlyni vuogynėliai, raudonos vuogelės, balos burbeklės, reti šėkeliai, rūdžiuotas vandenėlis. Kūrinyje, kaip ir etnografinėje Gudų girios aprašymo dalyje (ją išsamiau nagrinėsime kitame skyriuje), vietai kaip objektui skiriama kur kas daugiau dėmesio nei šios vietos funkcijai – teikiamoms gėrybėms. Tai atspindi bendrą tradicinės kultūros bruožą teikti vietoms substancialią, o ne funkcionalią vertę; šis santykis šiais laikais labai sparčiai

„Gudo šalies“ (Čepkelių) pievos. 2010. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

Žaltys prie Karaliaus šulinio Čepkeliuose. 2010.
Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

kinta, nes „dėl radikalių vertybinių permainų, dėl kultūrinio reliatyvizmo visos topografinės erdvės – tiek urbanistinės, tiek agrarinės, tiek gamtinės iš substancialių, esencialių dydžių vis labiau virsta funkciniais dydžiais“ (Butkus 2008, 12).

P. Zalansko tekste regimas vietos kaip objekto supratimas yra simptomiškas ir atspindi bendrą senosios kultūros tendenciją, – vietos yra daugiau, nei vien tik erdvė kam nors būti. Jos pačios pirmiau yra *daiktai* (objektai), ir tik po to – vietos. Kita vertus, vietos gali būti ir *asmenys* (subjektai), nes lietuvių kultūroje linkstama vietas suvokti kaip gyvas būtybes, – tokio santykio pavyzdys yra Zalansko mėgstami šaltiniai Ūlos skardyje, kurie vienas šalia

kito supuola į Ūlą iš aukšto eglėmis apaugusio skardžio; vieno šaltinio dugnas – molio, antro – smėlio, o trečias – akmenėlių. Juos Zalanskas laikė ypatingais ir tikėjo, kad tų šaltinių vanduo padeda jam atgauti jėgas (Liugaitė-Černiausienė 2008, 25). Prieš mirtį jis prašė, kad artimieji nuvežtų jį atsisveikinti su šaltiniais (ten pat). Štai kaip šį atsisveikinimo įvykį prisimena Zalansko anūkai:

Mes padėjome jam nukeliauti. Pasodinom ant kalnelio, iš kur gerai buvo matyti ir girdėti visi trys šaltinėliai. Nusileisti prie jų dzieduliui buvo per sunku, o mes nešėm iš šaltinėlių vandenį riešukučiomis, pylėm į dziedulio karštus delnus, o jis vilgė lūpas, akis, veidą... Ilgai klausėsi dziedulis šaltinėlių muzikos, o paskui atsistojo ir kažkoku pasikeitusiu balsu pasakė: „Tai jau eisim“ (Zalanskaitė-Liugienė 1999, 14).

Vietos, su kuriomis pasisveikinama ir atsisveikinama, nėra tik erdvė kam nors būti. Pažįstamos, savos vietos pačios imamos priskirti gyvų būtybių kategorijai. Tai rodo įspūdingas Zalansko priešmirtinio atsisveikinimo tekstas „Zalanskas Petras atsisveikina su šiuo pasauliu“ (Krištopaitė, Vėlius 2008, 377–378), kuris, jo prašymu, buvo prieš mirtį įrašytas į magnetofono juostą ir skambėjo kapinėse per jo laidotuves.

Šiame tekste Zalanskas vardija, su kuo jis atsisveikina. Jis pradeda nuo pačių artimiausių giminaičių (vaikelių, anūkėlių, sesučių, žmonelės giminės – švogerkėlių ir švogrulių), vardydamas juos vardais. Tačiau nuo žmonių tuoj pat pereinama prie kitų būtybių, kurios irgi, be abejonės, įtraukiamos į gyvų būtybių, su kuriomis jis gyvendamas bendravo, sąrašą, – Zalanskas atsisveikina ir dėkoja „šviesiajai saulalai“, „šviesiom žvaigždėlėm“ ir „šviesiam mėnulėliui“, taria sudie „šiauriam vėjeliui“ bei „skaudžiam lietuliui“. Palaipsniui pereinama prie tarsi vis mažiau ir mažiau gyvų būtybių, kurios Zalanskui vis dėlto neatrodo iš esmės kitokios nei žmonės, – jis dėkoja „didžiajam kiemeliiui“, „išmintiem takeliam“, „gražiam nameliui, šitai bakūžėlai“ ir „jievaro stalaliui“. Tuomet žvilgsnis krypta į sakralius subjektus – atsisveikinama su „Širdies Jėzaus paveikslu“ („in kurį aš rytas vakaras meldžiausi“) ir „Motinėle Švenčiausia Vilniaus Aušros vartų, Stebuklinga Švenčiausia Panele Krokuvos, Švenčiausia Mergele Čenstakavo stebuklinga“ bei kitomis šventosiose vietose garbinamomis Marijomis („visom aš Jum kalbėjau rytas vakaras tris „Sveika, Marija“). Visas jas išvardijęs, Zalanskas vėl grįžta į savos sodybos erdvę ir atsisveikina su medžiais („Sudiev tie medeliai, kuriuos aš sodinau. Žydėkite, duokite daug skanių vaisių“). Galiausiai vėl grįžta prie žmonių, kreipiasi į čia susirin-

kusius kaimynus, suvažiuavusius draugus ir pažįstamus: „Sudievu visi mano geri kaimynėliai ir kaimynėlės <...> Vilniaus moksleiviai, studentai kraštotyrinkai iš Universiteto ir Konservatorijos, <...> Kauno visi mano pažįstami ir geri draugai, visi daktarėliai [suminimi gydytojų vardai]“. Ir baigia Zalanskas atsisveikinimą, kreipdamasis į kunigą: „Sudievu šitam klebonui, kuris mani laidoja. Labai labai didelis ačiū“.

Petro Zalansko atsisveikinime išvardijamos ir žmogiškos, ir gamtinės būtybės, be to, – ir namų erdvėje esančios vietos, ir tolimos sakralios vietos. Visa tai papuola į vieną bendrą sąrašą, kurį jungia tai, jog visi įvardytieji suvokiami kaip gyvi, jaučiantys, suvokiantys, – su jais visais gyvenime bendrauta. Tai kartu ir etnografinis, ir folklorinis pavyzdys, kaip vietos yra subjektyvizuojamos ir atsiduria žmogų supančio pasaulio būtybių sąrašė.

Ertmė: tarpai erdvėje

Tačiau klaidinga būtų manyti, kad vietai apibrėžti užtenka į ją pažvelgti kaip į daiktą ar gyvą būtybę. Medžiai, šaltiniai, laukai, takai, trobesiai patys yra *kažkur*. Tarp jų plyti erdvė, kuri yra substancijos priešingybė.

Lietuviškas žodis *erdvė*, kaip ir *ertmė*, *erčia*, reiškia tuštumą, tuščią vietą, aikštę; ertus – platus, didelis. Štai kokias žodžių *erčia* ir *ertmė* reikšmes pateikia Lietuvių kalbos žodynas:

erčia

1. tuščia vieta, ertmė: *Kambariukas mažas, nėra erčios* (Lioliai).
2. atvira vieta, aikštė: *Iš girios į erčių išėjo* (Raseiniai).
3. erdvė: *Mūsų ausys neįpratusios armotų balsais erčios matuoti* (iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės raštų).

ertmė

1. tuščia patalpa, tuščias plotas, tuščia vieta: *Ekiav į ertmę, ten būs erčiau* (Alsėdžiai).
2. vidinė uždara erdvė

Dabartinėje lietuvių kalboje plačiai vartojamas žodis *erdvė* irgi išsirutuliojęs iš to paties semantinio lizdo ir jame atsispindi pradinė tuštumos, atvirumo reikšmė. *Erdvė* kaip *ertmė* yra priešingybė *vietai* kaip daiktui, tačiau

Sala [Čepkeliuose]. 2005. Evaldo Klimavičiaus nuotrauka.

Dzukijos miškų masyvas. Petras Zalanskas su Mardasavo vyrais per Marcinkonis keliaudavo į Pogarenda „Gudo šalyje“ 27 kilometrus.

nuo jos neatskiriama, nes viena be kitos negali egzistuoti. Vienas daiktas tampa erdve kitam, kadangi tuštuma gali būti suvokiama tik tuomet, kai ji yra opozicija daiktui, t.y., kai ji yra kame nors, ar liečiasi su kuo nors (plg. LKŽ sakinį *Iš girios į erčią išėjo*). Taigi vieta ir erdvė tampa tokiomis tik tuomet, kai jos jungiamos į tam tikrą kompleksą ir įgyja struktūrą (panašiai kaip mituose pasaulis sukuriama tik tuomet, kai iš chaoso išskiriama žemė ir dangus). Į vietas žvelgiame kaip į tam tikrų struktūrų ir struktūruotų kompleksų sudėtines dalis. Tautosakos pavyzdys – mįslė apie žmogų name – paprastu būdu atskleidžia, kaip vienas objektas tampa erdve kitam

Juodtakis,
Ant juodtakio medtakis,
Ant medtakio šnabždakis,
Ant šnabždtakio baltakis,
Ant baltakio tysoks.

Žemė, lova, šiaudai, paklodė, žmogus.
(Grigas 1968, 587)

Objektų išsidėstymas vienas kito atžvilgiu steigia vietas – vieta atsiranda, kai vienas objektas yra kitame, šalia jo, virš jo, po juo ir t.t. – šis antrasis objektas ar subjektas tampa pirmajam *vieta*. Tačiau dėl to objektas nesiliauja būti tuo pat metu ir *daiktu*.

Šių dviejų priešybių žaismė formuoja kultūrinį, mentalinį kraštovaizdį, – daiktai erdvėje dėstomi skirtingais būdais. Pvz., daiktai gali būti dėliojami tankiai, o tarpai

tarp jų menki; tačiau gali būti ir priešingai. Prancūzų semiotikas Erikas Landowski, kalbėdamas apie skirtingus erdvės režimus, atkreipia dėmesį į skirtumą tarp tradicinio žmogaus ir modernaus žmogaus erdvės supratimo – tam jis pasitelkia *tinklo* ir *audinio* figūras. Žmogui, kuris daug ir didelius atstumus keliauja, erdvė išretėja ir tampa tik tinklu, – tokiu atveju svarbūs yra tik taškai, kuriuos norima pasiekti, o tarpai tarp jų neturi jokios reikšmės. Tuo tarpu audinio struktūra yra iš principo kitokia – tai tanki erdvė, kurioje svarbūs tampa santykiai tarp šalia esančių, susiliečiančių objektų (Landowski 2010).

Kita vertus, vietas yra kuriamos, konstruojamos pagal tam tikrą kultūrinį kodą. Ypač griežtai struktūruoti yra gyvenamųjų, sakralinių, laidojimo vietų steiginiai; dalis šių struktūrų neturi nieko bendra su funkcinė paskirtimi, o atspindi būdingus pasaulėjautos ypatumus. Vienas iš daugelio pavyzdžių gali būti gyvenamojo namo orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu, – statant namą, buvo žiūrima, kad šventoji kertė būtų orientuota į pietryčius (arba rytus, pietus). Štai kaip apie namo orientavimo saulės atžvilgiu svarbą rašo Marcelijus Martinaitis, prisimindamas savo vaikystės namus:

Mūsų namas buvo panašiai pastatytas, kad ant stalo kristų ryto spindulys ar pro langą įspjūtų Aušrinė. Virtuvę apšviestavo besileidžianti saulė, po to ją pakeisdavo ilga vakaro prieblanda, kuri gal ir išugdė namų jaukumo jausmą, tą nenusakomą „niekur“.

Po karo perstatydamas mūsų namą tėvas tos krypties nekeitė. Ir senelių, ir kaimynų sodybos buvo panašiai atkreiptos. <...>

Tėvas, kur nors svečiuodamasis, jei ne taip pastatytas namas, sakydavo: „Tai nesmagus gyvenimas!“; nors viskas galėjo būti patogiu ir gražu. Seni žmonės, persikėlę į miestą, taip greit sunyksta gal dėl to, kad praranda tuos erdvės įgūdžius, kažko skausmingai ilgisi. O tie žmonės, kurių sodybos būdavo išmėtytos bet kaip, lyg ir nesugebėdavo ūkininkauti, skursdavo, neturėdavo gero vardo, prisigerdavo ar nežinia kur dingdavo. Kitas žmogus kažkodėl lekia iš vietos į vietą, kol vieną kartą pasako: „Čia smagu“. Gal ieško savo tikros vietos erdvėje? O jos mažiau ir mažiau. (Martinaitis 1998, 37–38).

Vietos, neatitinkančios kultūriškai nusistovėjusios struktūros, yra suprantamos kaip neįaukios, nesmagios,

nemalonus. Tai, anot M. Martinaičio, nesusiję su namo buitinio naudojimo ypatumais („viskas galėjo būti patogiu ir gražu“); vietos vertė susijusi su gilesniu vietos pajautimu, kuris remiasi tam tikrais kultūriniais modeliais. Kaip rašo Giedrė Šmitienė, „skirtingų sričių mokslininkai, tiriantys vietą, aplinką, erdvę, iš patirties perspektyvos vieningai sutaria, kad bet kuri erdvė nėra iš anksto duota kaip pagrindas žmogaus veiklai, kad erdvė, tokia, kokią ją suvokiame realiai fiziškai esančią, yra sukurta“ (Šmitienė 2010, 90). Tam, kad vieta būtų smagi, ji turi atitikti kultūriškai priimtinas vietos steigimo taisykles.

Rami vieta

Viena svarbių lietuviškų kategorijų vietos sampratai suprasti yra *ramios vietos* sąvoka. Būtent taip apibūdinama vieta, kuri atrodo maloni, tinkama, priimtina; tai būdingas lietuviškas geros vietos pavadinimas. Lietuvių

kalbos žodynas, skirstydamas žodžio *ramus* reikšmes (LKŽe: ramus), pateikia labai daug kalbinių pasakymų, rodančių ramumo ir vietos semantines jungtis. Ir jos rodo, kad žodis *ramus* kaip vietos savybės apibūdinimas turi kitokią, tik iš dalies su ramybe, ramumu susijusią reikšmę ar net visiškai skirtingą.

Žodžio *ramus* penktoji reikšmė yra: „geras, mielas, malonus, jaukus, džiuginantis“. Taip gali būti apibūdinamos įvairios vietos, pvz.:

Te labai **rami vieta** – prie upės, miškas matos (Molėtai).

Katrie atvažiuoja, tai giria, kad **ramios vietos** (Ignalina).

Koks **ramus kelias**, kai medžiais apsodintas (Debeikiai).

Jų **troba labai rami** (Tauragnai).

O, šandiej **rami gryčia**: prikūrinau gerai (Miežiškiai).

Čia nelygūs laukeliai, čia **neramūs nameliai**.

Tačiau žodis *ramus* gali reikšti ir dar kitus aspektus, kurie visi susiję su jutimais ar vienokiu kitokiu emociniu turiniu ar kūno savijauta:

Plynė buvusio Pogarendos kaimo vietoje (1986 metais, plečiant Pariečės karinį poligoną, kaimas buvo iškeltas).
2010. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

Tadas Ivanauskas grįždavo namo iš Varšuvos per Gudų girios pietinę dalį, važiuodamas arkliais nuo Pariečės į Lebiodkos dvarą prie Vasiliškio miestelio.

ramus (6) „linksmas, smagus“: Ot **ramus žmogus**: juokias ir juokias (Švenčionys). Tu šiaudie **ramus kap kuokinėj** (Daugėliškis). Svečiuos buvo labai **ramu: šokom, dainavom** (Kuktiškės);

ramus (7) „švelnus, neerzinantis“: Man patinka **rami spalva** (Marijampolė);

ramus (8) „patogus“: Tokios **skarytės man labai ramios** ryšėt (Debeikiai). Labai **ramius rūbus** pasiuvo (Anykščiai);

ramus (9) „drungnas, apyšiltis“: Jau **ramus vanduo**, galima praustis (Utena). Šiltu vėju pūtė, **ramia rasa** laistė (Švenčionys).

Norėdami apibendrinti visas šias reikšmes vienu žodžiu, galėtume sakyti: ramus – tai tinkantis. Tai, kas tinka žmogui, trokštančiam švelnumo, patogumo, smagumo, linksmumo ir visa ko, kas džiugina. Kas linksmina, o ne gaudina. Bendrine kalba kalbančiam lietuviui ramumas galbūt pirmiausia asocijuojasi su statika, neveikimu, o linksmumas su priešingu poliumi – aktyvumu, gyvybingumu. Tačiau lietuviškoje emocijų skalėje statika ir liūdesys kaip tik yra siejamas su *neramumu*. Tai rodo ne tik kalbos pavyzdžiai (plg. „Kai dykas būvi, tai neramu“, LKŽe: ramus, Malkava), bet ir etnografiniai bei literatūros tekstai. Šiuo atžvilgiu įdomi Igno Končiaus jausmų refleksija gyvenant emigracijoje, aprašyta „Žemaičio šnekose“:

Liūdi žemaitis, slopu jam, gyvenančiam ne savo žemėje, ne savam krašte, svetur išvykus. Jis ieško ir ten žemės, nusiperka,

prie žemės, su žeme gyvena, tačiau čia jis *neramus* – jis nejaučia čia savosios gimtosios žemės; bet visai *ramus* pasidaro, kai turi nuosavos žemės gimtajame krašte, tėvų gyventame krašte.

Žemaitį visuomet, kad ir kažin kame jis bebūtų, ir kažin kaip gerai begyventų, lydi dvi sąvokos – tėviškė ir tėvynė. Netekęs tėvynės, žemaitis nustoja ir tėviškės. Grįžęs į tėvynę, žemaitis ieško tėviškės. Tik tėviškės oras, tik tėviškės vanduo, tėviškės miškas, tėviškės saulė, lytus, dargana *džiugina*, jį gaivina, stiprina, žadina prie darbo sau ir kitiems. (Končius 1996, 114–115).

Ramybė yra liūdesio priešybė (tai patvirtina ir LKŽe pateikta *ramus* reikšmė „linksmas, smagus“); o jei tikėsime Končiumi, ramybę (džiaugsmą) žemaitis randa tik tėviškėje, nes „tik tėviškės oras, tik tėviškės vanduo, tėviškės miškas, tėviškės saulė, lytus, dargana *džiugina*“. Tokių tekstų nesunku būtų surasti ir daugiau mūsų prie žemės prilinkusios lietuvių literatūros lobyne.

Ramios vietos sąvoka, be jokios abejonės, neišsemia jausminio turinio, siejama su vietomis. Tyrinėtojo dėmesio nusipelnę ir kiti vietų epitetiniai apibūdinimai – *linksma vieta* (pvz., „Alsėdžių kalneliai, ten linksmi takeliai“, LKŽe: linksmas), *gera vieta* („Kaimynas neįsimano, gero[je] vieto[je] būdamas, o sako – negera vieta“. LKŽe: įmanti), *brangi vieta* („Karas, pokaris, kolektyvizacija buvo sumaišiusi ir permaišiusi žmones, atpratino turėti brangias vietas ar ką nors perduoti iš atminties į atmintį“, Martinaitis 1998, 136) ir t.t. Visi šie apibūdinimai atspindi tradicinį vietų suvokimą ir žmogaus santykį su jomis.

Takas: kojomis įminta vieta

Vietas formuojame ne tik jas pasirinkdami ar (per)kurdami, bet ir tiesiog jose būdami, vaikščiodami, mindami pėdsakus. Daug kartų įminti pėdsakai tampa taku. Takui gali būti priskiriamos pačios įvairiausios kultūrinės reikšmės, bet čia pateiksiu tik keletą pavyzdžių. Petru Zalanskui takas, kelelis yra vienas svarbiųjų vietos dėmenų; tai rodo vietų, su kuriomis jis atsisveikino prieš mirtį, sąrašas, į kurį įtraukti ir sodybos takeliai: „Sudievu, mano didysis kiemelis, tie išminti takeliai, kuriais aš vaikščiojau savo visų amželių savo aikiom kojėlėm ir padirbau savo visų sveikatėlį. Jau daugiau nevaikščiosiu“ (Krištopaitė, Vėlius 2008, 377).

Takai, keleliai ir šunkeliai Zalanskui yra gijos, siejančios su praeityje gyvenusiais žmonėmis, protėviais; pažįstamoje kaimo aplinkoje prosenelių, tėvelių ir „motulių radniausių“ išmindžioti takai leidžia jausti vietą kaip savą:

Mardasavo kaimas yra tokion užkampėn, kur inteka Ūla Merkin. Nėra jokių vieškelių vieškelėlių, plentų nēr, gelžkelių nēr, tik turi žmoneliai *savo prosenelių pažįstamus kelalius ir šunkelius, kuriuos, tuos kelalius, mindžiojo savo tom aikliom kojelēm*. Linksmas eidavo prie darbo, dainuodavo, tą juodą žemelį dirbo. O, kaip buvo jiem smagu uždirbti juodos duonelės kąsnelis. Jiej anksti kėlės, vėlai ėjo gulti, kėlėsi – dainavo, ir ėjo gulti – dainavo. *Išlakiojo savo aiklias kojelas, pradirbo savo baltas rankelas ir visų savo sveikatų padėjo ant tos juodos duonos plutelės*. Ir tos nebuvo tik sočiai pavalgyti. Bet visi žmoneliai džiaugėsi gyvendami Mardasavi. *Jir jautė širdelės jų, kad čia gyveno anksčiau prieš kelis šimtus metų bočiai prabočiai, proseneliai prosenelės, diedukai bobutės, tėveliai ir motulės radniausios*, katros mus gimdino sunkiai, razumniai mokino, kad ant jų galvelių žydėtų rūtų vainikėliai. LTR 7273 I: 2.

Ėjimas taku yra tradicinis vaizdinys, naudojamas posakiuose, apibūdinančiuose tradiciją, plg. „Tėvų takais ir vaikai eina“ (LKŽe: takas, Ėriškiai), „Vaikas seka tėvo taką“ (Grigas 1968, 157), „Dabar kitais takais nuejo – dabar nebeišgirsi [senų dainų]“ (Gervėčiai). Antano Juškos žodyne pateikta patarlė, kurioje takas suprantamas kaip *prigimtis*: „Sūnaus gamas takuose tėvo, t. y. sūnus elgias adistar kaip tėvas“ (LKŽe: gamas).

Takas nėra vien vaizdinga priemonė ryšiams su gimine, bendruomene ar protėviais išreikšti; savų takų turėjimas yra svarbus žmogaus pilnatvei. Marcelijus Martinaitis, trokšdamas užpildyti vidinę tuštumą, atsiveriančią neturint savo žemės ir savo namų, perkėlė tėviškės „tribikę“ į sklypelį kolektyviniame sode. Kalbėdamas apie savo patirtį ir jautimus, prie svarbiųjų sodybos elementų jis mini ir taką:

Pasidariau savo langą, savo stalą, *nusimyniau savo taką*, gerai žinodamas, kad tai tik savęs apgaudinėjimas. Bet aš pradėjau mažai ko bijoti, tame sklype pasijutau tvirčiau <...> (Martinaitis 1998, 46).

Kita proga, autobiografinėje knygoje „Mes gyvenome“, M. Martinaitis kalba apie savų takų praradimą – persikėlę į Kalnųjų gyvenvietę „susibėgo laukų, sodybų žmonės, *turėję savo takus, kelius*“ (Martinaitis 2009, 99). Savos vietos yra tos, kurias galime išmatuoti savo kojomis, išvaikščioti basomis. Anot Martinaičio, vaikščioji-

mo basų kojų patyrimas leidžia visai kitu, daug betarpiškesniu būdu justai vaikščiojamą vietą daugybe pojūčių:

Visų smagiausias ir lengviausias „apavas“ buvo – basomis. Taip šiltu oru vaikščiodavo ir mažas, ir senas. Prisimenu, kaip laukdavome pavasario, kada pasirodys pirmoji žolė ir bus galima basam išbėgti į kiemą <...> Ir taip basomis visą pavasarį, vasarą ir rudenį iki šalnų ar net stojus šalnomis, dar tvartuose neuždarius gyvulių. <...>

Nepasakočiau apie apavą ir gyvenimą basomis, jei tai nebūtų susiję su tam tikrais patyrimais, pojūčiais. Visokios gamtos permainingos buvo jaučiamos taip pat kojomis, padais, kurios apautos tapo tiktai prie kūno pritaisytais strampais, tinkamos eiti iki automobilio, parduotuvės ir

Sena pušis prie Ašašnykų kaimo Gudų girioje.
2008. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.

Daiva Vaitkevičienė prie Rumšiškių pušies – Rumšiškių sengirės palikuonės. 2012. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

pan. Kojos, jų padai, „prisimena“ daugybę pojūčių: rasas, šalnas, žolę, smėlį, molį, iš jų per visą kūną pasklisdavo žemės šiluma, vėsa, jomis į viršų kildavo šalnų pagela. Ir dabar, pavaikščiojęs basas, jaučiuosi žymiai geriau, pasitaiso nuotaika. Rodos, kažką gauni iš žemės. (Martinaitis 2009, 36–37).

Betarpiškas žemės jautimas kojomis leidžia „gauti kažką“, – tai, kas kyla iš žemės kartu su šiluma, vėsa ar gėla, drėgme, smėlio švelnumu ar molio kietumu ir t.t.

Kita vertus, ir takas gyvas tik kojomis minamas. Apleistas takas – užaugę, užžėlę takeliai ar keleliai yra neigiamą reikšmę turinti sunykusio gyvenimo ar prarastų ryšių metafora, kuri remiasi kasdieniniu vaizdiniu, bet tampa apibendrintu pasakymu:

Klaiku, kai žmonių nebėra: triobos tuščios, užžėlę takai (Duokiškis).

Kad negyventum, ažaugt i takai (Daugėliškis).

Nevaikštant takai apželia (Anykščiai).

LKŽe: takas.

Takas, sykį pramintas, pradeda savo gyvenimą, kurio vingiavimą labai sunku pakeisti; tako pastovumas yra tiesiog stulbinantis. Štai kaip tako gyvenimą aprašo Ignas Končius:

Sakysim, takas ėjo per ganyklą; eik, kaip nori, nieko neišminsi, niekas tau kojų nepadaužys. Ganyklą išplėšė – dirvą padarė, javus užsėjo – rugius, dobilus. Žmonės eina per jau užsėtą lauką „senuoju taku“, tuos pačius vingius darydami, kokius darė per ganyklą. Padaro per tvorą geras lipynes, padėlioja akmenų, kur šlapėliau, ir net tiesiau taką numato. *Vis tiek eina „senuoju taku“, trypia dygstantį vasarą, brenda vasarvidžiu jau per nokstantį – kruvinas takas² per rugius, dobilus sutryptas [čia ir toliau kursyvas – D.V.]*. Daug laiko reikia, kolei atratinsi nuo seniau eitojo tako, kad ir geresnį trumpesnį nurodydamas, bardamas vaksydamas praeivius, kone mušdamas už pasėlių mindymą. Neklauso. Įdomu čia dar yra tai, kad per suartą lauką sunkiau eiti, kaip padirviu, kad per paūgėjusius pasėlius brisdamas apšlapsi iki kelių, kad per suartą lauką galima tiesiai, trumpiausiu keliu pereiti, – eina „senuoju keliu“ kaip niekur nieko. *Tarsi pati žemė duotų takui linkmę, o ne linkmę, kuria turima eiti*. Nepadeda ir stiprių tvorų užtvartymas, nepatogių perlipti; aplaužo, kur seniau lipynė buvo, ir eina, šokdami per iškastus plačius griovius, karsydamiesi per bjaurias tvoras. (Končius 1996: 277).

Regis, takas yra gražus žmogaus ryšio su vieta pavyzdys, – pradžią takas gauna iš žmogaus, judančio žeme pagal „žemės linkius“, t.y. atsižvelgiant į pakilumas ir pažemėjimus, sausumą ir šlapumą, laukų, pievų, upių išsidėstymą. Tačiau sykį išmintas, pagyvenęs ir „paseinęs“ takas jau pats ima diktuoti žmogui sąlygas, versdamas derinti prie jo tolesnį aplinkos formavimą. Tik takui užžėlus jis pradeda pamažu prarasti kultūros ženklus ir artėti link natūralaus gamtovaizdžio. Tačiau nepriartėja tiek, kad susiliėtų ir išnyktų, – vietovardžiuose ir pasakojimuose išlieka senieji keliai ir takai, senkeliai, kuriais, žmonėms liovusis juos naudoti, ima judėti mitinės būtybės, plg. Kengių *Deivėkelis*, *Deivieškelis* – senas kelias į Dubysos lankas prie *Deivių šulinėlio* (Vaitkevičius 1998: 568); *Velnio takas* – senkelis, vedęs iš Sūdėnų (Kretingos r.) per Šventosios upę link Perkūniškio Latvijoje (Vaitkevičius 2003, 168) ir kt.

Balsas kurčioje vietoje, arba kaip vieta tampa sava

Sociologas, Indianos universiteto profesorius Thomas F. Gierynas teigia, kad vietos yra dvilypės: jos egzistuoja fiziškai, bet taip pat jos gyvuoja kaip interpretuojamos, pasakojamos, suvokiamos, jaučiamos ir įsivaizduojamos (Gieryn 2000, 466-467). Vieta kaip fizinė erdvė kultūroje būtent todėl ir yra svarbi, kad ji tampa žmogaus kultūrinio pasaulio dalis, ji mąstoma, jaučiama.

Kokiu būdu vieta imama pajusti, suvokti ir pažinti, kokiu būdu su ja užmezgamas ryšys, leidžiantis vietai tapti sava? Norėdama pasekti patį procesą, susitelksiu į vieną konkretų atvejį, aprašytą Petro Zalansko, – kelionę iš Mardasavo kaimo į Čepkelių raistą (kurio garbei gimė ir jau nagrinėtas kūrinys).

Čepkelių aprašymas remiasi Petro Zalansko asmenine patirtimi; jis aprašo, kaip su kitais Mardasavo vyrais keliaudavo į Čepkelius šienauti, ką jis tos kelionės ir pačios šienapjūtės metu matydavo, jausdavo ir išgyvendavo.

Šienpjovių žygiai į Čepkelius buvo įprastinė aplinkinių dzūkų kaimų praktika net iki XX a. aštuntojo dešimtmečio; kadangi gyvenant tarp miškų labai trūko šienaujama pievų, norint išlaikyti daugiau gyvulių per žiemą, buvo šienaujama pelkėse (Kibirkštis 2006, 13; Gudavičius 1999, 6; Gaidys 2002, 21). Žmonės išsipirkdavo raistinių pievų plotus, ir ten grupėmis keliaudavo šienauti. Į Čepkelius traukė šienpjoviai ne tik iš aplinkinių kaimų – Marcinkonių, Lynežerio, Krokšlio, Musteikos, bet ir iš gerokai toliau – Puvočių, Žiūrų, Trakiškių, Mardasavo ir iš kitur. Anot P. Zalansko, rinkdavosi šienpjoviai net iš 16 kaimų, o kelio iš Mardasavo iki Pagarendos, keliaujant per Marcinkonis, susidaro 27 kilometrai (XVII, 60, 70). Šienpjoviai keliaudavo per mišką pėsčiomis, pelkėje dirbdavo apie savaitę ar net dvi, jei oras buvo lietingas, ir palikę sukrautus šieno kūgius, pėsčiomis grįždavo namo. Tik žiemą, pašalus pelkėms, vyrai arkliais važiuodavo parsivežti šieno namo.

Petras Zalanskas prisimena *Čepkelių raistus* (arba *Kapčelių raistus*; anot Zalansko, jie „turi net kelis vardus. Seniau juos vadindavo *Ruskaja puščia* ar *Beloviežskaja puščia*. O mes visi aplinkui lietuviai vadinom *Gudo šalis*“, XVII, 56), kuriuos jis pažįsta nuo lenkų okupacijos laikų („Kaip lenkai akapavo mūsų kraštų, tais laikais aš susipaži-

nau su Gudo šaliu“ XVII, 74). Nors iš teksto atrodo, kad Zalanskui teko keliauti šienauti ne vieną kartą, jam labiausiai įstrigę atmintin seniausieji prisiminimai, ir nesunkiai suprantame, dėl ko: P. Zalanskas aprašo kelionę per seną, šimtametę girią ir pelkių salas, apaugusias šimtamečiais medžiais. Gi Pirmojo pasaulinio karo metais senoji giria buvo pradėta kirsti: kaip rašo musteikiškis Vincas Gaidys, karo metu „per gražiausius ir brandžiausius pušynus“ buvo nutiesta 30 kilometrų siaurojo geležinkelio atšaka nuo Marcinkonių; „nuo ankstyvo ryto ligi sutemų poškėjo kirviai, cypė pjūklai, virto medžiai, kuriuos du traukinėliai dieną

Adomas Honoris Kirkoras. Lietuvos miškas. Iš: *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 m.* Vilnius, 1995.

G. Mercatorius 1595 metų Lietuvos žemėlapis ištrauka, kurioje matosi Gardino ir Rūdininkų girių masyvai. Iš: *Lietuva žemėlapiuose*. Sudarytojos Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002, p. 44

ir naktį vežė į Marcinkonių stotį. Iš ten, pakrauti į vagonus, keliavo į Vokietiją“ (Gaidys 2002, 27).

Petro Zalansko pasakojimas apie Gudo šalies girią priklauso didžiajam Lietuvos istorijos naratyvui, pasakojančiam apie Lietuvos miškų kirtimą. P. Zalansko versija yra lokalinė Gudų girios nykimo istorija, kurią jis skausmingai išgyvena, atsimindamas girios „grožybę“:

1914 metais buvo Didysis pasaulinis karas. Aš buvau tadu 14 metų. Caras Nikolajus iki tų metų nebuvo iškirtęs nei vieno medžio <...> O kaip užėjo vokiečiai germanai, kirto, ėdė, priėdė savo pilnas gerklas, ir prisipylė aukso kalnus. Užėjo sovietai bolševikai. Vėl kirto, kiek norėjo. Užėjo lenkai paliokai, kirto, ėdė, ciek priėdė, kad net vėmė. Vėl lenkai prisipylė pinigų aukso kalnus. O dabar Tarybų valdžia turbūt tik pagrandus baigia. O tai tau ir Gudo šalis kur nusedėjo, toj grožybė kur nusedėjo! Tos aukštos pušys šimtmetinės kur nusedėjo? Tos salos, ant kurių augo ąžuolai, klevai, uosiai, liepos ir visokiausi lapuočiai medžiai?.. Niekas nepažintut tų vietų. Ant palieto pieno priėda visi šunes ir kates, ir dar jo lieka. <...> Tos visos salos iškirstos tų aukštųjų medžių... (XVII, 75–76)

P. Zalansko aprašytos girios istorija ir kontekstai rodo, kad bus kalbama ne apie jauną girią, kokią dabar galime matyti Čepkelių rezervate, bet apie žmogaus pojūčius įžengus į sengirę – mišką, kokį XXI amžiuje Lietuvoje galime pamatyti nebent sengirės rezervate, kur medžių storis daug kartų viršija žmogaus kūno metmenis. Apie didelių medžių žmogui daromą įspūdį ir sukliamamus jausmus rašo kitas Gudų girios gyventojas, gamtininkas Tadas Ivanauskas, kuris ne tik buvo kiaurai išbraidžiojęs Čepkelius, 1918–1919 metais gyvendamas Musteikoje, bet ir iš vaikystės pažįstamas su Gudų giria. XIX a. pabaigoje, būdamas gimnazistas, jis iš Varšuvos per Pariečę važiuodavo namo atostogų į Lebiodkos dvarą Varanavo valsčiuje per pietinį Gudų girios kampą. Kelionėje didžiulį įspūdį paliko išlikę šimtametės pušys, išsiskiriančios iškirstame miške sužėlusiuose jaunuolynuose:

<...> ypatingą įspūdį mano vaikiškoje vaizduotėje sukeldavo didžiulės senos pušys, augančios čia viduryje jaunuolyno, čia kur nors aikštės viduryje arba net pamiškėje. Tai buvo milžinai, ūgiu ir amžiumi žymiai pralenkę savo seseris. Jų kamienas, storas ir lygus, aukštai, prie šakų vainiko, rausvas, saulėtekio metu atrodydavo kaip paauksuotas. Jų viršūnės buvo išsikerojusios nepaprastai storomis, keistai susirangiusiomis, dažniausiai nusvirusiomis šakomis. Šie prakilnūs girios milžinai

mane veikė savotiškai. Prieš juos jaučiausi mažas lyg musė; drauge buvau kupinas pagarbos ir baimės. Atsimenu, vieną sykį aš, pirmos klasės gimnazistas, važiuodamas iš miesto namo ir išsiilgęs gamtos grožybių, iššokau iš vežimo, ir, apsidairęs, ar kas manęs nemato, pabučiavau vieną aukštą pušį su tokia gilia pagarpa, kaip kad bučiuodavau savo senelės raukšlėtą, suvytusią ranką (Ivanauskas 1982, 94).

Tado Ivanausko atsiminime susipina keletas jausmų, patirtų susidūrus su „girios milžiniais“ – grožio pajauta, sakralumo išgyvenimas, pagarpa ir baimė. Atrodo, kad tai būdingas miško suvokimas, nes pagarpa ir baimė yra ir Zalansko girios aprašyme pulsuojantys jausmai. Žmogus, patekęs į tamsią girią, ima jaustis taip, tarsi kultūrinis pasaulis atitolų, o neįauki, baugi gamtinė erdvė įimtų žmogų į savo vidų kaip *vilką į olą*:

Penkiolika verstų važiuoji keliu, *kaip vilkas lenda volu*. Tamsu visur nog aukštų medžių. Tik paukščiai dideli sušlama – tai erelis, tai gervė, tai čeplia [?] ir dar kitais paukščių pavadinimais. Aš ir nežinau, jų buvo visokių. Mes, žmonės, kurie retai eidavom, važiuodavom, bijojom keliauti. Tas paukštis didelis kai sušlamia per medžių šakas, taip atrodo, kaip baisiausia žvėris puls ant manęs. Žmogaus visas kūnas nucirpsta iš baimės! Vienų baimį pereini žmogus, jau džiaugias širdelė ir visas kūnas atsipalaiduoja iš baimės. Pas'ėjai kokį kilometrų, verstų, vėl, žiūrėk, bėga tau per keliu tai mažoji overaitė, tai sarnukė, tai didysis vilkas. Tai kiškelis, visų žmonių ir žvėrių bijantis, bėga vargšelis pasislėpti per keliu. O žmogus, visko prisibaidęs, ir to kiškelių nusigąsta. Žmogus, perėjęs visus strokus ir baimes, eidamas galvoja, kuris žvėrelis būtų jam pakenk[is] kelyje. Kiškelis – laimingas, kad aš jo nesugavau. O vilkas kaip perbėgo man per keliu – likau aš laimingas, kad vilkas mani nesuėdė. Matote, kiek tas žmogus, eidamas tuome keliu, strokų turėjo visokių! (XVII, 58)

Tamsaus, baugaus, gūdaus miško baimingas patyrimas yra neįprastas, nekasdienis jausmas, priešingas lengvam, maloniam, paprastam savos gyvenamosios erdvės pojūčiui. Tai vieta, kurioje žmogus jaučiasi nedrąsus svečias (Ivanausko atsiminimuose – „mažas lyg musė“). Iš Zalansko teksto akivaizdu, kad žmonėms, *kurie retai eidavom, važiuodavom, bijojom keliauti*, norisi kuo greičiau vėl atsidurti pažįstamoje, žmonių gyvenamoje erdvėje. Gudų girios glūdumoje, šienaujamų pelkių apsuptyje, buvo keli gudų gyvenami kaimai. Kaimą miške, anot Zalansko, imama jausti iš tolo pagal kvapą:

Dar pas'ėjėj's tuom keliu baisiuoju, tas žmogus jaučia(si) kažkokį kvapą, kad netoli žmonės gyvena. O išlenda tas žmogus iš to tamsaus kelio kaip vilkas iš volos – ogi randa kaimų, kuris vadinasi Pogorenda. Žmogus tas labai labai apsidžiaugia, jam nusišviečia šviesioji saulalė. Priėjęs to kaimo arti, buvo vaizdas tokis purvinas. Karvių myžalai užlaiko žmogų [=žmogui – D.V.] ir kvapų, kaip nuog kokios vodų [=ody – D.V.] gamyklos. Tam žmogui iš džiaugsmo buvo tas kvapas nelabai kenksmingas, džiaugiasi bile kaimą rado iš tų keturių kaimų – Matiliai, Zubravas, Garodzyčia ir Pogorenda. (XVII: 58–59).

Nesunku pastebėti, kad keliavimas per girią, kai žmogus įlenda į mišką *kaip vilkas į volą* ir išlenda *kaip vilkas iš volos*, tapatinamas su per menkai pažįstamu, baugiu gamtos pasauliu, o kaimo erdvė, nežiūrint aitraus gyvulių kvapo, atrodo esanti saugi kultūrinė erdvė.

Bet ar tikrai kaimas gūdžioje girioje priklauso kultūrinei erdvei? Buvimas tarp miškų yra ypatingas; štai kaip Zalanskas apibūdina miško kaimų žmones ir jų erdvę:

Pagal tuos raistus gyvina trys kaimai: pirmas Matiliai, antras Zubravas, trečias Garodiščia. Laukai jų menki. Patys žmonės gyvina kaip žvėrys miške. Žmonių kitų jie mažai mato, nes tenai *kurčios vietos* (XVII, 56).

Kurčių vietą, pasitelkę Lietuvių kalbos žodyną, galime paaiškinti kaip „nykią, gūdžią“ (LKŽe: kurčias, plg. „Tamsi naktuzė sutemsta ją kurčiame lauke“; „Už Šašuolėlių į Širvintų pusę yra kurčia giria“). Tačiau toks paaiškinimas labai bendras, jis neapibūdina pasakymo *kurčia vieta* specifinės reikšmės, leidžiančios šį bei tą suprasti apie lietuvišką laukinės erdvės įsivaizdavimą.

Tautosakos ir kalbos pavyzdžiai rodo, kad *kurčia vieta* vadinama „tyli vieta“, „vieta be balso“:

Be garso ir miškas kurčias (LKŽe: garsas; Girkalnis).

Kurčias miškas be gegutės, teip aš jauna be motutės (Ūsaitytė, Vaitkevičienė, Ramoškaitė 1998, 387; Gervėčiai).

Kurtumas ir nebylumas ne tik lietuvių kalboje susijami tarpusavyje; ir kai kuriose kitose kalbose ‘kurčias’ ir ‘nebylys’ reiškiami tuo pačiu žodžiu (pvz., graikų, senovės vokiečių aukštaičių (Buck 1949, 320–321). *Kurčias* – tai ne tik tas, kuris negirdi, bet taip pat tylus, nebylus; *apkursti* reiškia „nutilti“ („Laukai apkurte, niekur nespirdi giedant“ LKŽe: apkursti; Mielagėnai); *kurtas* – „tylus“ („Kurtaus pakampio“ LKŽe: kurtas). Taip pat kalbos trikimas, – duslumas, kimumas, ne-

skambumas yra apibūdinami žodžiais *kurčias*, *kurtus*, pvz.: „Iš šilelio ežero protarpiais pasigirsdavo kurtus baublio ūbavimas“ (LKŽe: kurtus); „Paklausė kurčiu balsu Rūta“ (LKŽe: kurčias); „Benius kurčiai nusijuo-kė“ (LKŽe: kurtus). Žodis *kurčias* yra susijęs su balso ar klausos trūkumu (galbūt netgi etimologiškai; kai kurie kalbininkai ieško žodžio kilmės ide. *(s)ker- ‘pjauti’, plg. s. sl. *krūnū* ‘su sužalota ausimi ar nosimi’, galbūt av. *karəna-* ‘kurčias’, skr. *karṇa-* ‘trumpomis ausimis’, visiems bendras semantinis požymis – ‘sužalotas, su-luošintas’ Buck 1949, 320–321).

Čia pat greta glaudžiasi ir kita, abstraktesnė žodžių *kurčias*, *kurtus* reikšmė, siejanti juos su tuštumu, plg. *apkursti* „pasidaryti tuščiam“ („Apkurte miežiai“; „Apkurte riešutis“ LKŽe: kursti); *užkursti* „būti nevaisingam, be grūdų“ („Tai užkurte miežiai, nieko iš jų nebus“ LKŽe: kursti). Pasakymas *kurčias miškas* gali reikšti, kad jame nėra jokių gėrybių: „Miškas kurčias (nei uogų, nei grybų nėra), tik riešutų bus“ (LKŽe: kurčias).

Kitas reikšmių spiečius susijęs su jausmais; kalbant apie erdvę, žodžiui *kurčias* neretai teikiamas papildomas emocinis aspektas, nurodantis baugią, gąsdinančią erdvę. LKŽe šią reikšmę apibūdina kaip „nykus, gūdus“; žodyne nepateikiama tinkamų pavyzdžių, bet jų galime nesunkiai rasti literatūroje, pvz., tokį *kurtumo* aspektą gražiai reprezentuoja Henriko Radausko eilėraštis „Dvasių baladė“ iš rinkinio „Žiemos daina“:

Girios senos kaip vandenys. Samanos.

Klaidžios pasakos *kurčio pušyno*.

Miško dvasios, kur kalba nesąmones.

Ir kurios tikro Dievo nežino. (Radauskas 1980, 176)

Baugumo reikšmė yra glaudžiai susijusi su tyla ar neatpažįstamais, gūdžiais, laukiniais balsais; atoki erdvė be žmonių balsų, „kur gaidys negieda, kur šunys neloja“, savaime nėra jauki – nejučia ateina į galvą mintis, kaip Radauskui, apie „miško dvasias, kurios kalba nesąmones“...

Ir, regis, išvestinė žodžio *kurčias* reikšmė yra skirta apibūdinti atokumui, buvimui gilumoje, tankmėje, gelmėje ar pan., – kalbant tiek apie erdvę, tiek apie laiką; plg.: „Kur ne prie kelio, dėl to daug kurčiau“ (Birštonas); „Ejau ejau pačioj kurčioj naktelėj“ (Rodūnia). Nors ši reikšmė tiesiogiai susijusi su gūdumu (tankmėje, vidur girios ar didžiausioje tamsybėje, vidurnaktį), tačiau išreiškia ne emocinę reakciją, bet apibūdina erdvės ar laiko požymį; kurtumas šiuo atveju reiškia periferiją, didžiausią nutolimą nuo centro, ekstremalius erdvės ar laiko taškus.

Kurčias miškas nėra unikalus lietuviškas pasakymas; pvz., rusų kalboje aptinkame lietuviško žodžių junginio atitikmenį *глухой лес*, reiškiantį „ištininį, be proskynų mišką“ (Сборник словарей: глухой). Taip pat ir rusų kalbos žodžio *глухой* reikšmių lizdas, pagal T. F. Jefremovos, S. I. Ožegovo ir N. J. Švedovo rusų kalbos žodynus, labai artimas kurtumo semantinei paradigmą lietuvių kalboje: *глухой* reiškia „kurčias, negirdintis“, „tylus, duslus“, „neryškus (apie spalvą)“, „dykas, be žmonių“, „pripildytas tylos, bežadis“ (apie paros laiką); „nejžengiamas, be proskynų“, „gūdus, paslaptingas, paslėptas“, „tykus, be gyvenimo žymių“ (Сборник словарей: глухой).

Petro Zalansko girios aprašyme *kurčia vieta* pirmiausia reiškia tyli, nebyli, tačiau lygia greta jaučiame ir emocinį šio pasakymo krūvį (t.y. gūdumo reikšmę; beje, žodis *gūdus* reikšmė „baugus, baisus, klaikus“. yra artimas žodžiui *kurčias*). Manytume, kad žodžiai Zalansko aprašyme yra vartojami keliomis reikšmėmis iškart. Nežiūrint to, kad Lietuvių kalbos žodyne stengiamasi kiekvieną žodžio reikšmę aprašyti atskirai (kartais, deja, nesėkmingai, nes trūksta ekstralingvistinių kontekstų išmanymo), gyvojoje vartosenoje žodžių reikšmės gali gyvuoti kaip tam tikri kompleksai, atspindintys subjektyvias asociacijas ar konkretaus asmens (taip pat socialinės grupės) vieno ar kito žodžio reikšmių kompleksinį pajautimą, pvz., šiuo atveju žodis *kurčias* galbūt vartojamas todėl, kad jis reiškia ir tuštumą (vieta be žmogaus balso), ir gūdumą, baugumą (grėsminga, nekontroliuojama laukinių gyvūnų gyvenama vieta).

Tačiau šiais pastebėjimais Zalansko šienapjūtės aprašymas toli gražu neišemiamas. Tiriamam vietos aspektui ypač svarbu tai, kad Zalanskas pateikia tam tikrą sprendimą, kaip reikia elgtis kurčioje vietoje, ir šis sprendimas yra to paties garsinio kodo raiška: kalbėdamas apie kurčią girią, jis priešina jai dainavimą – žmogaus balso skleidimą erdvėje.

Dainavimas yra antitezė kurtumui (bebalsiškumui, tuštumui), bet taip pat dainavimas yra kurtumo priešingybė ir emociniu aspektu, nes daina, darniais garsais, anot Zalansko, siekiama *palinksminti* apkurtusią šalį:

O aš, Petras Zalanskas, su Mardasavo bernuželiais, savo tavoriškėliais, atvažiavį Gudo šalalėn šienauti žalių pievelių, mes visi norime *palinksminti* tos Gudo šalalės, *kuri yra apkurtus*, kuri nieko negirdzi tų gražių dainelių, – tos žalios girelės visi medeliai, tos aukštos šimtmetinės pušys didelės didelės, salos, kuriose gyvena daug daug visokių žvėrelių, didelių ir mažų – briedžių, vilkų, ožkų, stirnų, kiškučių ir overaičių. O dar visokių nežinomų,

barsukų ir laputių kytruolių. O kiek tų žaliųjų pievelių, nei savo akimi negali jų visų pamatyti, nei savo proteliu aprašyti, kiek jų daug yra (XVII, 65).

Linksmumo suteikti norima *apkurtusiai Gudo šaliai*³, – miškui (už žmogų daug didesnėms šimtametėms pušims ir kitiems medžiams), saloms, pievoms ir visoms bauginančioms miškinėms būtybėms, – Zalanskas sudaro netrumpą sąrašą, prie kurio, kad kas nors nebūtų pamiřtas (panašiai, kaip meldžiantis už artimųjų vėles, paminimos visos, kurios liko neišvardytos), priduriamos „visokios nežinomos“ žvėrys.

Dainavimu siekiama užpildyti kurčioje girioje susidarantią bebalsę tuštumą ar ertmę; ertmę šiuo atveju vadina gamtinę erdvę, neintegruotą į žmogaus pasaulio savąją teritoriją. Tad dainavimas yra giros „kalbinimas“, pastanga ja daryti sava.

Kyla klausimas, kaipgi į šią pastangą reaguoja giria? Pušys, salos ir „visokios nežinomos“ žvėrys? Zalansko tekstas rodo, kad kaip tik giria su visa kuo ir visomis žvėrimis, taip pat ir „miškinio“ gudų kaimo merginos (gyvenančios „kaip žvėrys miške“) yra dainavimo provokatorius, ir netgi ypač aktyvus, nepaliekantis kito pasirinkimo: Gudo šalis *nori* girdėti dainavimą. Štai kaip Zalanskas aprašo vakarinį pasidainavimo „ritualą“:

Susitvarkį visus darbus, kuriam šventų ugnelį. Tenai vandenėlis greitai prisisunkia, verdam visi, kas ko norim, ir pavakarieniavį visi sustojame. Visi persižegnojame, kad Dievas duotų visiems gražius balsus. An tų dainų tai aš gi buvau pirmas arganizatorius. Tai kaip užtraukiame, uždainuojame, tai gudų mergos kaip užgirsta mūsų dainas, tai jom net ir klupsčiai apsirasoja šiltu vandenėliu iš to gražumo!

Mes daug tų dainų pridainuojam. Kad mes dainuojam – gudų mergos nemiega. O kaip atsigulam pailsėti, tai miško žverelės prašo mus, budina padainuoti – briedžiai užbliauna prarazlyviu balsu, vilkai užstaugia labai labai gūdum balsu, visus mus net baugina, šurpas visus paima, plaukai visų ant galvos stojasi. O sarnukės užmekečiuoja negūdžiai, tik garsiai, – pas mus visus prašo, kad mes jiem daugiau padainuotum. O pelėda tai kaip piktoji dvasia suka apie mūsų šalošių ir švilpauna, kad mes daugiau jai dainuotum. O kų mes be miego būsim, joj neima galvon (XVII: 62).

Kitoje aprašymo vietoje Zalanskas dar kartą grįžta prie girios būtybių troškimo klausytis dainavimo, pabrėždamas, kad medžių salos (t.y. pelkėje ant sausų smėlėtų pakilumėlių išsidėstę medžių bendrijos) *budina*

gyvūnus, o šie sunkiai perkalbami (plg. „kų mes be miego būsim, joj neima galvon); gi dainavimas sustabdo jų grėsmingumą:

Tos aukštų, didelių *medžių salos visos budina savo žvėrelas, kas visos paklausytų* mūsų tų gražių dainelių – briedžiai, vilkai, ožkos, stirnos ir visi kiti. Kad ape mūsų tą šalošių [=palapinę] apsigyvinį žalčiai, gyvatės ir varlės, kaip dainuojam, visi tyliai klauso. O kaip nustojam dainuoti, tai tik žiūrėk, žaltys dydžio kaip grėbliakocis pagal mūsų ugnį vingiuoja, kaip dviračiu važiuoja. Tai tik klausyk, mūsų šalošiūn po šieną jau kvaksi gyvatė. Mes visi iš šalošiaus išbėgam, šieną grėbliais išmetam, žiūrėk – guli gyvatė (XVII, 66).

Zalansko tekstas pasako daugiau, negu vien žmogaus palinkimą suteikti kurčiai vietai balsą, ar vietos (salų, medžių, gyvūnų) norą patirti dainos klausymo malonumą. Iš tiesų svarbiausias dalykas šiuo atveju yra žmogaus balso įsiskverbimas į vietą ir girios susikaupimas klausyti ir *dalyvauti* dainavime.

Dabar mes, dzūkų bernužėliai, sulaukį tylaus vakarėlio, kaip užgiedame visokiausiais balseliais – sopranais, tenorais, altais ir bosais, tos visos *žalios girelės, užgirdį mūsų gražias daineles, pradeda visos šlamėti savo lapeliais*. Tos aukštos šimtmetinės pušys *be jokio vėjelio pradeda siūbuoti, vingiuoti*, ir jos mums *padeda dainelių dainuoti*. Tos gudų jaunos mergužėlės visos laukia to tylaus, gražaus vakarėlio, prarimoja savo baltas rankelas ant žalių rūtų darželėlių, *linksmina, džiugina savo jaunus širdelas* tom mūsų gražiom dainelėm (XVII, 66).

Paprasčiausia būtų vadinti tai bendravimu, tik šis žodis pats savaime vargu ar gali atskleisti ypatingą, o kartu labai paprastą, natūralų ryšį tarp žmogaus ir girios, pievų, salų, medžių, gyvūnų. Tai labai įprastas, nugludintomis tautosakinės poetikos formulėmis daugybę kartų išsakytas bendravimas su medžiu, žeme, upe ir t.t., klausimų, prašymų jiems išsakymas ir atsakymų girdėjimas (tūkstaničiai liaudies dainų eilučių prasideda kreipiniais, kuriais ko nors klausama, ir išgirstamas atsakymas, kaip antai: „Oi, ažuole ažuole“, „Upele streventėle, ko teki neperstoji?“, „Oi žeme žemele, žemele juodoji“ ir t.t.). Tačiau tai ne tik lietuvių dainų vaizdingos poetinės išraiškos priemonės ar Petro Zalansko meniškas šienapjūtės aprašymas. Žinomas liaudies dainininkas marcinkoniškis Juozas Averka taip pat pasakojo apie mišką, kuris *lengvina dainavimą* (plg. Zalansko tekste – miškas *padeda dainelių dainuoti*):

Per dieną visi vyrai šienauja. Kai vakare senesni verda vakarienę, jaunesni sustoja ir dainuoja. Aplink senos girios, tai tiesiog lengvina tą dainavimą, tiesiog lengvina. Ko neišsako tie dainuotojai, tai ta *giria išlygina, ji virpėdama tęsia tuos balsus*. Tai jau tikrai vyrai jautriai dainuodavo (Kurgonaitė-Purlienė 2010, 243).

Kaip ir Zalanskui, Averkai dainavimas nėra išimtinai žmogaus veikla; nemažiau svarbu susilaukti *pritarimo* iš aplinkos. Tas pritarimas yra tokia *maloni* patirtis, kad negali atsispirti dainavęs; štai kaip Averka prisimena dainavimą einant mišku:

Būdavo, aš užtraukiu „Tu kregždela“. Ir neša pušynai, tas miškas mūsų, neša tavo dainą kažkur... Po tris kartus pakartoja: vienas kalnelis, kitas kalnelis... „Hai, hai!“ – girdzisi. *Ir malonu žmogui, kad kažkas pritaria. Tai kap nedainuosi?* (Kurgonaitė-Purlienė 2010, 248)

Dainuojančiajam džiaugsmą kelia balso galios pajautimas, kuris randasi dėl to, kad viskas tarpusavyje dera, – miškas, laukai ir dainos:

Viskas derėjo, Laimute: tas miškas, tų laukelių ploteliai tarp miško ir tų dainų skambėjimas... Pas mus yra ežeras Versminis. Prie jo – toks aukštas kalnas, aukštas pušynas, o žemai ten ežeras. Ten uždainuok – tai tas balsas eina ir eina... (Kurgonaitė-Purlienė 2010: 252)

G. Šmitienė, rašydama apie dainavimą kaip terpę ir buvimo būdą, nagrinėjo dainavimą atviroje erdvėje, kai balsas leidžiamas ir „leidžiamu balsu juntama erdvė. Balsas joje išsklinda ir savo išsklidimu, skambėjimu, atsimušimu leidžia pajusti erdvės platumas ir ribas“ (Šmitienė 2010, 90). Averkos minimi balsą pakartojantys kalneliai, garso virpėjimą pratęsiantys ir išlyginantys medžiai, tarpusavyje ir su dainomis suderantys miškeliai ir laukeliai miške – tai būdingi „garsinio“ kraštovaizdžio elementai, formuojantys specifinį vietos pažinimą ir suvokimą. Anot Šmitienės, „dainavimas yra neatsiejamas nuo erdvės, jis atsiskleidžia kaip įsibuvimas vietoje ir kaip vietos įkūrimas“ (Šmitienė 2010, 89–90). Garsas yra vienas pirminių vietos kūrimo, steigimo būdų. Iš leidžiamo garso sužinome apie aplinką, ji kuriama, steigiama dainavimo momentu (ten pat).

Kelionės į girios gūdumas tyrimą galime pabaigti ten, kur ir pradėjome – savoje erdvėje, sodyboje, kur yra suformuotos, įsteigtos, įdainuotos, kalbančios ir klausančios *savos vietos*. Juozas Averka pasakoja apie prie kaimų buvusius šilelius, kurie buvo laikomi tarsi šventomis

vietomis; kaip tik tokiuose šileliuose žmonės rinkdavosi dainuoti:

Prie kiekvieno kaimo būdavo šilaliai. Tai tie šilaliai iš senų senovės. Marcinkonyse juos turėjo Gaidžiai, Kazabuliai, Mackeliai. Katrie krašte sodžiaus, tai visi turėjo tuos šilalius. Ir iš to šilalio, kuris aukštas, kur medžiai jau subuvę, tai galima nupjauti tik sausą medį. Toks medis – tik numirėliui laidoti arba kryžiui statyti, ir viskas. Daugiau niekam. Ir tų šilalių nenaikindavo. Šakos visada iš ankstyvo pavasario surinktos, viskas nurinkta, todėl ten kietas pagrindas ir žolė. Medžiai patys viens kitą keisdavo: vienas išdžiūvo, kitas išaugo. Ir tas šilalis turėdavo gražiai atrodyti, ten visada būdavo ir bičių aviliai įkeliami... Kažkokia šventa vieta. Ten daugiausia rinkdavomės dainuoti (Kurgonaitė-Purlienė 2010, 284).

Miškas prie pat namų šilų dzūkams yra įprastas dalykas; kitose Lietuvos vietose didelę reikšmę turėjo sodybos medžiai, kurie ne tik formavo sodybos erdvę, bet ir patys buvo traktuojami kaip sodybos gyventojai, kone šeimos nariai, kas akivaizdžiai matyti iš Igno Končiaus aprašymo. Štai kaip jis aprašo medžių bendravimo būdą, kuris, kaip ir žmogiškasis, gali būti ir vizualinis, ir taktinis, ir garsinis:

Mano sodybos medžiai *glaudžiasi prie manęs*, ieško užuovėjos, kalbasi su manim, *pasakoja*, kas dedasi lauke, – ne veltui juk jie, kaip sugebėdami, kaip beįmanydami, braižosi į sienas, stogus, *girgžda* savo padžiūvusiomis šakomis, *traška*, vos šaknų bepalaikomi, – nė vienas akimirksnis mano šeimos gyvenimo nepraejo pro juos nepastebėtas. Juk jie viską matė, žino. *Reik tik jų kalbą suprasti*. Aš jų kalbos žodžių neskiriu, bet mano širdis jaučia – susigaudo jų mintyse. *Ne visuomet vienaip tegirgžda tetraška*. Net prieš įvairius oro pasikeitimus jų garsai kitoniški <...>. Jis tik nemoka mūsiškai pasisakyti, paskui mus paslankioti. Bet *savo garsais, savo šakų movavimais jis pasisako*, reik tik prisistebėti įvairiais orais, įvairiomis sodybos aplinkybėmis (Končius 1996, 290).

Išvada labai paprasta – vietos yra steigiamos bendravimu su erdvėje esančiais objektais, įsiklausant į jų bylojimą ir pačiam žmogui siunčiant jam savo signalus. *Sava vieta* (o vietos net negalima suvokti kaip tokios, jei ji bent minimaliai *neįsavinama*) yra užpildyta kalba, dainavimu ir girdėjimu, apžiūrėjimu ir pamatymu, prisilietimu ir pajautimu.

Komunikuojant su erdve, siunčiant savo signalus, girdint, kalbinant ir verčiant prabilti, įdedant į savo

balsą, žvilgsnį ar prisilietimą, jausmų erdvė pripildoma. Daina, kalba ar jutimas yra tas kultūrinis turinys, kurio trūksta ertmei, kuris turi pažadinti vietą, leisti užmegzti ryšius su ja kaip su asmeniu ir į tankų audinį suaustais ryšiais ją užpildyti. Pripildyta *ertmė* tampa *daiktu*, tankiuoju turiniu, kuris ir padaro vietą sava. Be turinio vieta yra tuščia ir kurčia, – taip, kaip ir daina, nes, kaip sakė Juozas Averka, „kada jausmų nėra, daina kurčia“ (Kurgonaitė-Purlienė 2010, 253).

LITERATŪRA

- Balys 1979 – BALYS, J. *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, Md.: Lietuvių tautosakos leidykla, 1979.
- Butkus 2008 – BUTKUS, V. Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos (Teoriniai apmatai topografinės tapatybės ir topografinės vaizduotės studijoms lietuvių literatūroje. Iš: *Colloquia*. Vilnius: LLTI, 2008, 21, p.11–29.
- Buck 1949 – BUCK, C.D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principals Indo-European Languages*. Chicago, Illinois, 1949. Straipsnyje cituojama iš Lietuvių kalbos etimologinių duomenų bazės (Vilniaus universitetas, 2008). Prieiga per internetą <http://etimologija.baltexus.lt>. Žiūrėta 2012-06-17.
- Gieryn 2000 – GIERYN, T. F. A Space for Place in Sociology. Iš: *Annual Review of Sociology*, 2000, Vol. 26, p. 463–496.
- Gaidys 2002 – GAIDYS, V. *Musteikos pasaulis*. Vilnius: Danielius, 2002.
- Grigas 1968 – *Lietuvių tautosaka. Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*. Parengė Kazys Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Gudavičius 1999 – *Šventas Jurgis pabudina žemę. Pasakoja mokytojas Pranas Kalanta iš Mardasavo, gimęs 1926 m.* Užrašė H. Gudavičius. Iš: *Šalcinis*, 1999, nr. 34, p. 6.
- Ivanauskas 1982 – IAVANAUSKAS, T. *Gamtininko užrašai*. Trečias papildytas ir pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslas, 1984.
- Kibirkštas 2006 – KIBIRKŠTAS, G. Kaip šienavo Čepkeliuose. Iš: *Šalcinis*, 2006, 58–59, p.13.
- Končius 1996 – KONČIUS, I. *Žemaičio šnekos*. Vilnius: Vaga, 1996
- Krištopaitė, Vėlius 2008 – *Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*. Sudarė ir paruošė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius. Melodijas parengė Danutė Kuzinienė. Antras papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- Landowski 2010 – LANDOWSKI, E. Régimes d'espace. Iš: *Nouveaux Actes Sémiotiques* [en ligne]. Recherches sémiotiques. Internetu publikuota 2010-03-02. Prieinama per: <http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=3344>. Žiūrėta 2012-03-09.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- Liugaitė-Černiauskiene 2008 – LIUGAITĖ-ČERNIAUSKIENĖ, M. Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka. Iš: *Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*. Sudarė ir paruošė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius. Melodijas parengė Danutė Kuzinienė. Antras papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p.11–36.
- Martinaitis 1998 – MARTINAITIS, M. *Prilenktas prie savo gyvenimo: kalbino ir kalbėjosi Viktorija Daujotytė*. Vilnius: Vyturys, 1998.

- Martinaitis 2009 – MARTINAITIS, M. *Mes gyvenome. Biografiniai užrašai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
- Radauskas 1980 – RADAUSKAS, H. *Lyrika*. Vilnius: Vaga, 1980.
- Ūsaitytė, Vaitkevičienė, Ramoškaitė 1998 – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 14. *Šeimos dainos*, kn. 3. Parengė J. Ūsaitytė, D. Vaitkevičienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Vaitkevičius 1998 – VAITKEVIČIUS, V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius: Diemedis, 1998.
- Vaitkevičius 2003 – VAITKEVIČIUS, V. *Alkai: baltų švenčių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Zalanskaitė-Liugienė 1999 – ZALANSKAITĖ-LIUGIENĖ, M. „Visas gyvenimas pradainavau...“. Mūsų dziedulio lobiai. Garsusis Mardasavo dainininkas Petras Zalanskas artimųjų akimis. Iš: *Mardasavas*. Sudarytojas Henrikas Gudavičius. Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinis parkas, 1999, p. 10–17.
- Сборник словарей – *Сборник словарей*. Priinama per internetą: <<http://что-означает.рф>>. Žiūrėta 2012-06-17

NUORODOS:

1. Petras Zalanskas rašė atsiminimus apie Mardasavą, jo žmones, papročius, darbus, gydymą ir t.t. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomi jo ranka rašyti sąsiuviniai (LTR 7273). XVII-ame sąsiuvinyje (toliau cituojant žymimas sąsiuvinio numeris ir nurodomas puslapis) jis aprašo Čepkelių raistą; šis aprašymas užima 39 lapus ir susideda iš 2 dalių: pirmiausia aprašyti patys Čepkeliai ir kelionė į juos (XVII: 56–78), po to surašytas poetinis kūrinys Čepkelių grožybei išaukštinti (XVII: 79–95).
2. *Kruvinas takas* – tai žolė neapžėlęs takelis, *kruvina žemė* – plika, gryna, plg. pavyzdžius iš LKŽe: „Kai arklys nuėda, tai lieka kruvina žemė“ (Pandėlys). „Per ano pievą **kruvinas takas** yr sumintas (žolė nebeželia)“ (Darbėnai). „Kruvini takai čia mano (dažnai vaikščiota)“ (Geistarai). LKŽe: *kruvinas*.
3. Beje, žodis *gūdas* yra kone homonimiškas žodžiui *gudas*; abu šie žodžiai asocijuojasi su svetimumu, kitoniškumu, tai paskatina juos asocijuoti (nekeliant klausimo, ar šie žodžiai gali būti etimologiškai susiję, kas dzūkams iš tiesų nerūpėjo), plg. Juozo Averkos iš Marcinkonių samprotavimą: „Ten, už tos gudo šalies, mano laikais jau buvo gūdai. Tie kaimai gudiški. Bet Gudo šalis, tai, aš manau, kad čia – bloga šalis. Čia vieni taip galvoja, kad tas gudas nėra tik baltarusis, bet visa, kas svetima, nesava. Tai va aš taip suprantu. Ir ta gudo šalis skiriasi nuo visų mus supančių laukų, nuo visų tų miškų. Ten klampynės, kelmynės – visai kitokia gamta. Svetima. Va ir todėl – „gudas“. O kad būtų ne taip, tai būtų gudas tik baltarusis“ (Kurgonaitė-Purlienė 2010: 288).

Straipsnis parengtas pranešimo „Savo vietos“, skaityto antrajame prigimtinės kultūros seminare „Vietos ir žmonės“ 2012 m. kovo 3–4 d. Užutrakyje, ir pranešimo „Girdėti vietą ir būti išgirstam“, skaityto trečiajame prigimtinės kultūros seminare „Vieta ir erdvė: suvokti, įsibūti, komunikuoti“ Rumšiškėse, Lietuvos liaudies buities muziejuje, 2012 m. birželio 29 – liepos 2 d. pagrindu.

One's own place in Lithuanian indigenous culture

Daiva VAITKEVIČIENĖ

This paper examines how a person perceives their “own place” (where they live, visit, or remember), what relationship they establish with it, and through what behaviour or words they express this relationship. In Lithuanian the phrase “a place of one’s own” is used to describe a house or place of residence. Having a personal space (home) in Lithuanian culture is perceived as being of essential worth. Even an unborn baby has its own place, a “home” (in Lithuanian the words *place*, *home* are used to describe the baby’s placenta). On the other hand, it is necessary that the dead and spirits have a place as well (so that the spirit would have its own place, a cross must be placed on the grave immediately).

In Lithuanian indigenous culture, a place is understood as a living, sentient, or thinking object, or things – the Lithuanian word for “thing” (*daiktas*) has two basic meanings: object and place. Place becomes a thing, because it covers an area of land that belongs to someone or someone lives there (people or other living beings, among them also trees, stones, springs, trails, etc). With the place’s beings one can communicate, interact, greet.

The location of objects relative to each other creates a place – a place appears when one object is elsewhere, near it, above it, below it, etc. – the second object or entity becomes a place for the first. However, because of this, the subject doesn’t stop being at the same time a thing (being). The space stretching between objects in Lithuanian culture is understood as a void, emptiness. The more people recognize objects in space and engage with them, the more the space becomes dense with fewer voids.

The places with which a person makes a connection become their own. Characteristically, that personal place is not only where one resides, but also those which they visit; they become their own, with them one can establish appropriate relationships. The article deals with folk singer Petras Zalanskas, who describes a trip to the woods, where he mowed hay in the marshes; such a trip was organized periodically in the forests of Dzūkija where there was a lack of hay, and would take two to three weeks. P. Zalanskas’ description of the trip to the marshes of Čepkeliai reflects the symbolic process of the “domestication” of a place, during which a connection with the place is created. Gloomy, dark, far away from residential areas, Petras Zalanskas calls that forest a “deaf place,” i.e. unable to speak or hear. This lack of sound in the sonic plane is countered by singing, which becomes a way to communicate with the forest, its trees, animals, reptiles, birds.

Publikaciją remia Spaudos,
radijo ir televizijos rėmimo fondas.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6,
LT-2055 Vilnius, el.p. daiva.vaitkeviciene@gmail.com*

Gauta 2012-07-04, įteikta spaudai 2012-08-16